

Усе гэтыя «я» інтэгруюцца ў вобразе героя-чалавека, які стаіць над на-тоўпам, ганарліўца, вандроўніка, што кінуў выклік усяму свету, што-дзённасці з вышыні сваёй абранасці.

Дарма абвінавачвала крытыка 60-х гг. М. Гумілёва ў тым, «што ў яго вершах не адчуваецца галоўнага, без чаго паэзія проста не можа існаваць, — асобы самога паэта, яго чалавечага твару, яго жывой душы»¹⁰. Але гэта не так. Менавіта Гумілёў даў нам новы тып асобы, які ўвабраў усе лепшыя рысы сапраўднай чалавечай асобы.

¹ Кузмин М. Избранные произведения. Л., 1990. С. 22.

² Гумилев Н. Стихи-поэмы. Тбилиси, 1989. С. 157. У далейшым старонкі гэтага выдання ўказваюцца ў тэксьце (пад вершамі).

³ Иванов Г. Стихотворения. Третий Рим. Петербургские зимы. Китайские тени. М., 1989. С. 97.

⁴ Мандельштам О. Соч. В 2 т. М., 1990. Т. 1. С. 80.

⁵ Дымшиц А. // О. Мандельштам. Стихотворения. Л., 1973. С. 15; Волков А. Русская литература XX в. М., 1970. С. 419.

⁶ Гумилев Н. // Аполлон. 1913. № 1. С. 44.

⁷ На думку С. Аверанцава, ідэал безупыннага гераічнага самапраяўлення ў паэзіі Гумілёва па сваёй сутнасці з'яўляецца ўтапічным.

⁸ Гумилев Н. Посмертный сборник. Пг., 1922. С. 69.

⁹ Зенкевич М. Дикая Порфира. СПб., 1912. С. 19.

¹⁰ Орлов Вл. // Вопросы литературы. 1966. № 10. С. 130.

Л. К. ТАРАСЮК

«ВОЛЬНЫЯ ДУМЫ» М. БАГДАНОВІЧА

«Вольныя думы» — паэтычны цыкл Максіма Багдановіча з яго кнігі «Вянок» (1913). Складаецца з сямі вершаў і ўступу-чатырохрадкоўя, своеасаблівай уверцюры. У кнізе ён змешчаны ўслед за цыклам «Думы» і ў пэўным сэнсе працягвае і развівае яго філасофска-рэфлексійную лінію, скіраванасць да анталагічных, быццёвых праблемаў, а таксама ўласна эстэтычных. Пры гэтым «Вольныя думы» засведчылі большую свабоду ад усталяваных у беларускай паэзіі эстэтычных прынцыпаў і пэўных трафарэтаў, большую адкрытасць агульнаеўрапейскаму літаратурнаму працэсу. Цыкл «Вольныя думы» немагчыма зразумець па-за складаным (прамым і апасродкаваным) уплывам заходнееўрапейскай і рускай паэзіі, які ўключаў у сябе таксама момант мастацкай палемікі.

Ужо эпіграфам да першага верша «Уступ» пазначаны выхад паэта на шырокія літаратурныя абсягі. Цытата з Г. Гейнэ набывае ў кантэксце цыклу значэнне не толькі скразной паэтычнай ідэі, але і сувязі паэзіі Багдановіча з мастацкім вопытам іншанацыянальнага характару: нямецкай класікай XIX ст., творчасцю французскіх сімвалістаў і рускіх паэтаў канца XIX — пачатку XX ст. Увесь гэты складаны мастацкі кантэкст адчуваецца падспудна, на глыбіні паэтычнага зместу вершаў Багдановіча і шмат у чым вызначае мастацкую логіку цыклу, хоць не акрэслівае яе цалкам.

Багдановіча прывабіла парадаксальнасць гейнаўскага паэтычнага выказвання: «Мая горыч вынікае толькі з горычы майго чарніла, а калі ёсць у мяне атрута, то гэта нішто іншае, як проціяддзе». Гэтая думка, што афарыстычна інтэрпрэтавана ў вершы «Уступ» («хваробы лечаць і атрутамі»), прыводзіла паэта да змястоўнай шырыні спазнання жыцця ў яго самых разнастайных з'явах, нават неэстэтычных на першы погляд.

Усведамляючы ўнутраную супярэчнасць самога творчага працэсу, пэўную абмежаванасць творчай свабоды мастака — абмежаванасць усталяванымі мастацкай практыкай эстэтычнымі нормаў, — Багдановіч свядома імкнуўся пазбыцца своеасаблівых «путаў», якія адчувае паэт, ствараючы адметную мастацкую рэальнасць. Адсюль жаданне паэта цалкам даверыцца свайму творчаму сумленню і інтуіцыі: «Я думы, путамі не скутыя, // Тут перад вамі вываджу» («Уступ»).

Яшчэ ў папярэднім цыкле «Думы» Багдановіч пісаў пра сілу мастацкага спазнання, якое дазваляе ў будзённай, нават грубай рэчаіснасці ўбачыць не выяўленую да часу эстэтычную якасць, своеасаблівы рэзерв характа: «Калі ў дух мой западзе і заварушыцца // Там кавалак грубага жыцця, — // У жомчуг звернецца ён сілай пачуцця!»¹. Гэтая пазітыўная, духоўна-творчая ідэя мастацкага спазнання прынцыпова супрацьстаяць эстэтызацыі «кветак зла» (вобраз Ш. Бадлера), уплыў якой, хоць і з агаворкамі, прызнавалі даследчыкі Багдановіча. Да таго ж у беларускай эстэтычнай сістэме «кавалкі грубага жыцця» не маюць такой выразнай «неэстэтычнай» афарбоўкі, як у французскай. «Кветкі зла» ў Бадлера сімвалізуюць непераадольнасць пачварных пачаткаў рэчаіснасці, у Багдановіча ж «кавалкі грубага жыцця» ўключаюцца ў мастацкую сістэму яго паэзіі ў значэнні першапрычыны і стымулу духоўнага пошуку і маральнага абнаўлення чалавека.

Такія ж «кавалкі грубага жыцця», як ластаўчынае гняздо, злепленае «з броду», ці «спеў» жаб — апорныя вобразы ў першых вершах цыклу «Вольныя думы». Гэтыя вершы і выяўляюць парадаксальнасць, нечаканасць погляду на свет, пра якія Багдановіч заяўляе самім эпіграфам. Так, гняздо прыгожых ластавак, злепленае з броду («Гутарка з паненкамі»), — у гэтым парадаксальным на першы погляд факце акцэнтуюцца ўвага на жыццёва-рэальнай прыродзе эстэтычных уяўленняў. І ў той жа час нельга не заўважыць тут тыпова гейнаўскую іронію, адкрытае пацвельванне з прымітыўна-абывацельскіх эстэтычных ацэнак, з ідэалізацыі самой сутнасці прыгожага.

У вершы «Вы кажаце мне, што душа у паэта...» парадаксальнасць параўнання творчага працэсу са «спевам» жаб ёсць форма ўнутранай палемікі па кардынальных эстэтычных праблемах. Сутнасць прыгожага, прырода мастацкага таленту могуць асэнсоўвацца праз адмаўленне павярхоўнай экзальтацыі: «Вы кажаце мне, што душа у паэта, // Калі спараджае ён дзіўныя вершы, // Нябесным агнём абавірае, // І ў час той між людзмі ён — першы...» (С. 129). Іранічны контраргумент Багдановіча: «пекна спяваюць і жабы» — не прэтэндуе на характарыстыку творчага працэсу як такога. Таму, відаць, не мае рацыі А. Лойка, калі інтэрпрэтуе Багдановіча: «Паэт — звычайная з'ява ў прыродзе, настолькі ж звычайная, як спеў жаб...² Аднак нельга прыняць і «рэабілітацыю» Багдановіча, якую дае М. Стральцоў: «Не прыроўнівае паэт «творчы працэс» да гэтага спявання, а, наадварот, абражаецца магчымасцю такога параўнання...»³

Эстэтычная пазіцыя Багдановіча больш мнагазначная, яна выключае спасціжэнне творчага працэсу логікай простага параўнання або адмаўлення. Багдановіч рэдка карыстаўся паэтыкай парадоксаў, іранічным падтэкстам, аднак у «Вольных думках» не абыходзіцца без іроніі, без насмешкі над уяўнымі апанентамі, «панамі» і «паненкамі», далёкімі ад жыцця і ад мастацтва. «Вы, панове...» — сама форма звароту паэта да гэтых апанентаў мае пэўную ацэначную афарбоўку, асабліва ў творы «Вы, панове, пазіраеце далёка...», дзе асуджаюцца антыдэмакратызм і негуманнасць пэўных слаёў грамадства.

Вершы Багдановіча з пастаноўкай эстэтычных праблемаў «палемічна накіраваны супраць ідэалістычнага тлумачэння сутнасці мастацкага генія», — лічыць У. Конан. «Страла, пушчаная пісьменнікам, выдавочна была накіравана супраць ідэалістычнай тэорыі мастацкай творчасці як праявы «боскага агню», узвышанага, недаступнага для астатняга чалавечства «экстаза»⁴. У кантэксце канкрэтнага твора гэтая думка заслугоўвае ўвагі. Багдановіч, вядома, не адмаўляў прысутнасці «божай іскры» ў вялікім таленце як своеасаблівай высокай духоўнасці і яркага душэўнага гарэння, ён паэтызаваў асобу творцы, што пакідае пасля сябе зорны след, «усіх чаруючы светлам сваім» («С. Е. Палуяну»). Але сам факт «спявання», на думку паэта, не ёсць з'ява творчасці.

Як паэт інтэнсіўнага мастацкага пошуку і значнага творчага дыяпазону, Багдановіч быў чуйны да навейшых павеваў мастацкай думкі. Клопат пра нацыянальную самабытнасць беларускай літаратуры спалучаўся ў ім з неабходнасцю далучэння да здабыткаў агульначалавечай культуры, у тым ліку яе сучасных з'яў. Мадэрнісцкая літаратура, у прыватнасці паэзія сімвалізму і акмеізму, мела пэўны ўплыў на творчасць Багдановіча, асабліва ў галіне паэтыкі. У цыкле «Вольныя думы» гэты ўплыў выявіўся больш глыбока, нават на ўзроўні светаадчування (хоць і не датычыць светапоглядных асноваў творчасці). І гэта невыпадкова, паколькі эпоха пачатку XX ст. з яе гістарычнымі катаклізмамі, узлётам і ўпадкам чалавечага духу не магла не нараджаць роднасных драматычных адчуванняў.

Паэзію Багдановіча амаль не закранае крызіс гуманістычных каштоўнасцяў, які зведала літаратура дэкадансу, але ў «Вольных думках» паэт прыходзіць да пастаноўкі пытанняў, блізкіх па сэнсу да пытанняў рускіх сімвалістаў: куды ісці? дзеля чаго? Пэўную пераклічку верша Багдановіча «Шмат у нашым жыцці ёсць дарог...» з некаторымі творамі Д. Меражкоўскага адзначае ў манаграфіі «Максім Багдановіч» А. Лойка. Увогуле ж матывы разгубленасці, нявер'я ў чалавечыя сілы прагучалі ў гэты час і ў моцнай сваім дэмакратычным пафасам беларускай літаратуры, напрыклад у Янкі Купалы: «Пытання злога не пазбыцца, // Як мара бледная, стаіць: // Куды ісці? за што ўчапіцца? // Якім багам паклоны біць?»⁵ Трывожным сэнсам напоўнены і радкі Багдановіча: «Была калісь пара: гучэла завіруха // І замяла маёй мінуўшчыны сляды. // Усціхла ўжо яна... Плывуць у даль гады, // А ўсё не б'юцца скрыдлы духа: // Куды цяпер ісці? Куды?» (С. 132).

Страта духоўных арыенціраў і ўвогуле гуманістычнай перспектывы знайшла адлюстраванне ў вершы Багдановіча «Мы доўга плылі ў бурным моры...» Крушэнне карабля, які звяраў свой курс па зорах і «сеў на скалы ў змрочным моры», сімвалізуе паражэнне чалавека перад падманным бляскам ідэалаў, якія не спраўдзіліся, — у гэтым бачыцца пэўная сувязь з грамадска-палітычнай і духоўнай сітуацыяй пасля паражэння рэвалюцыі 1905—1907 гг. Паэт паказвае бездапаможнасць чалавека перад фатальнай сілай зла і абставінаў: «І бестрывожна бачаць зоры, // Як тонуць людзі з карабля» (С. 131).

Аднак пры гэтым ідэйна-вобразным збліжэнні з рускай паэзіяй свайго часу ў Багдановіча няма той пагарды і халоднай адчужанасці ад чалавека, якія культываваліся літаратурай розных мастацкіх кірункаў. За знешняй стрыманасцю інтанацыяў у гісторыі з крушэннем карабля ў Багдановіча можна адчуць затоены боль чалавека аб нязбыўна чалавечым. Гэтае пачуццё найбольш адкрыта выказана ў папярэднім вершы цыклу: «К тым, каго жыццё заціснула глыбока // Уніз, у норы падзямельныя пад Вамі, // Вы, панове, хоць і бачыце далёка, // Загляніце ў душы — студні са слязамі» (С. 130).

Адштурхоўваючыся ад пэўнай думкі, вобраза, інтанацыі, падказаных творчасцю іншых паэтаў, Багдановіч развівае іх у самастойную паэтычную карціну зусім новай, адметнай мастацкай і філасофскай вартасці. Да прыкладу, пачатак верша «Мне снілася» («Усё вышэй і вышэй я на гору ўзбіраўся, // Падымаўся да сонца, што дае нам цяпло») успрымаецца як прамое наслідаванне К. Бальмонту: «Чем я вышэ взошел, тем светлее сверкалі, // Тем светлее сверкалі выси дремлющих гор»⁶. Але калі ў Бальмонта гордае і адзінокае ўзвышэнне да нябеснага свяціла з'яўляецца ўзвышэннем індывідуалістычнай свядомасці, сімвалам адарванасці ад зямнога быцця, то Багдановіч імкнецца назад да чалавека, да зямлі, дзе адчувае сябе ўтульней і цяплей («І, пануры, стамлёны, ўніз пайшоў я снягамі, — // Сонца там хоць і далей, але грэе цяплей!»⁷). Дарэчы, вытокі паэтычнага матыву «ўзыходжання» У. Конан знаходзіць у Ф. Нішэ⁸.

У заключным вершы цыклу з яго песімістычнымі матывамі марнасці чалавечага існавання («Шмат у нашым жыцці ёсць дарог, // А вядуць яны

ўсе да магілья») адчуваецца найбольшая залежнасць паэта ад мадэрнісцкіх плыняў, хоць поўны грунт гэтыя матывы мелі і ў рэальным жыцці, у настроях самога паэта. Але ў выніку выдавочнай арыентацыі Багдановіча на тагачасную мастацкую практыку паэтаў рознай ідэйна-творчай пазіцыі і эстэтыкі філасофская аснова твора ўступала ў супярэчнасць з усёй змястоўнай гуманістычнай канцэпцыяй творчасці паэта, з яго ідэяй паўнаты і цэльнасці жыцця. Багдановіч і сам адчуваў гэта, таму ён досыць крытычна ставіўся да ўласных вершаў, напісаных пад уплывам іншай літаратурнай традыцыі. У лісце ў рэдакцыю «Нашай нівы» ад 29 ліпеня 1912 г. ён пісаў: «Ва ўсякім разе пераклады з Верлена больш вартыя друку, чым гэтыя трафарэты, да ліку каторых трэба прыпісаць і верш «Шмат у нашым жыцці ёсць дарог»⁹.

Што ж значылі «Вольныя думы» ў творчасці Багдановіча? У гэтым паэтычным цыкле, як і ў многіх іншых творах, увасаблялася ідэя далучэння беларускай літаратуры да шматграннага мастацкага вопыту сусветнай літаратуры праз развіццё яе ідэй, матываў і вобразаў, паэтычна асэнсоўваліся складаныя эстэтычныя праблемы. У змястоўным плане невялікі паэтычны цыкл выяўляў маштабнасць і дыялектычную супярэчнасць спасціжэння філасофіі жыцця. «Паэт можна праходзіць горкі шлях пошуку ісціны, зазіраючы ў такія глыбіні і супярэчнасці быцця, куды наша паэзія яшчэ не адважвалася зірнуць»¹⁰.

«Вольныя думы» належаць да філасофска-медытатыўнай лірыкі. Пераважае дакладнасць паэтычных вобразаў, аўталагічная мова спалучаецца са змястоўнай метафарычнасцю («ў душы гарыць агонь нуды, — пануры, чорны»), спакойная рэфлексія — з эмацыянальнасцю зваротаў, пытальных і клічных інтанацыяў. Рытміка-метрычная аснова цыклу досыць разнастайная: класічныя ямб, харэй, анапест, амфібрахій. Маналагічная кампазіцыя вершаў ускладняецца дыялогам.

¹ Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. Мн., 1991. Т. 1. С. 124. Далей спасылкі на гэтыя выданне даюцца ў тэксце.

² Лойка А. Максім Багдановіч. Мн., 1966. С. 83.

³ Стральцоў М. Загадка Багдановіча. Мн., 1969. С. 103.

⁴ Конон В. М. Демократическая эстетика Белоруссии. Мн., 1971. С. 114.

⁵ Купала Я. Збор твораў: У 7 т. Мн., 1973. Т. 3. С. 85.

⁶ Антология русской лирики первой четверти XX века. М., 1991. С. 29.

⁷ Багдановіч М. Поўны збор твораў. Т. 1. С. 133.

⁸ Конон У. Святло паэзіі і цені жыцця. Мн., 1991. С. 144—145.

⁹ Багдановіч М. Збор твораў: У 2 т. Мн., 1968. Т. 2. С. 499.

¹⁰ Чабан Т. // Багдановіч М. Поўны збор твораў. Т. 1. С. 506.

К. А. МЕЛАНІНА

АСАБЛІВАСЦІ ЎВАСАБЛЕННЯ ТЭМЫ ЧАСУ Ў ТВОРЧАСЦІ А. І. УВЯДЗЕНСКАГА

Катэгорыя часу — адна з асноўных, з тых, што азначаюць светапогляд пісьменніка, увасабляюць (разам з катэгорыяй прасторы) яго «космас». Яна носіць філасофскі характар і можа існаваць як праблема творчасці ці як зерне паэтыкі. У Аляксандра Увядзенскага яна прысутнічае амаль ва ўсіх творах, ці як простае зазначэнне, ці як асноўнае пытанне. Безумоўна, Увядзенскі не першы, хто звярнуўся да гэтай тэмы, але ж яго падыход, які заснаваны на індывідуальным светаўспрыманні, вельмі спецыфічны.

Зыходзячы з таго, што «наша логіка і наш язык не соотнотствуют времени ни в каком, ни в элементарном, ни в сложном понимании»¹, Увядзенскі дыскрэдытуе ўвесь рад значэнняў, якія замацаваліся ў чалавечай свядомасці за паняццем часу.

Увядзенскі адмаўляе магчымасць даць азначэнне часу як працягласці чаго-небудзь, што вымяраецца імгненнямі, хвілінамі, гадзінамі, прымаючы за рэальную з'яву існаванне толькі аднаго мігу, цяперашняга. «Прежде чем прибавится новая секунда, исчезнет старая» (Т. 1. С. 83), а з прычы-